

بررسی جایگاه نماز و نیایش در مهندسی فرهنگی

امین فتاحی *

عزت نوری زاده **

تاریخ دریافت مقاله: ۸۹/۹/۲

تاریخ تأیید مقاله: ۸۹/۱۲/۲۰

چکیده:

با توجه به محدودیت‌های دانش علمی از درک واقعیت‌ها و در نتیجه افزایش ارزش باورها و اعمال و عبادت‌های دینی از نظر عقلانی و نمایان شدن تأثیر شگرف نماز و نیایش در بهبود وضعیت‌های روحی و روانی و مناسبت‌های اجتماعی افراد جامعه از نظر تجربی، لزوم رویکرد جدی به نماز به عنوان یکی از مهمترین عناصر فرهنگ‌ساز بشری را ایجاب می‌نماید.

هدف از این بحث نمایان کردن ارزش ذاتی و تأثیر عملی و فراگیر نماز در ساختن جامعه‌ای متعالی و نیروی انسانی آگاه، مسئول، خلاق، قانون‌مدار و ارزش‌محور است که این امر با شناخت ویژگی‌های انسان در دنیا و نقش نماز در هدایت و راهیابی انسان به اهداف الهی و بازدارندگی نماز از سقوط انسان حاصل می‌شود. روش گردآوری اطلاعات در این مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای است که به نتیجه مورد نظر یعنی تأثیرگذاری نماز بر عناصر فرهنگی جریان‌ساز و تأثیرپذیری مدیریت‌های عرصه‌های مختلف اجتماعی و توجه به بازخورد فرهنگی آن به‌وسیله نهادهای اجتماعی رسیده است.

واژگان کلیدی: نماز، نیایش، فرهنگ، مهندسی، انسان، زندگی.

* دانش آموخته حوزه علمیه قم (درس خارج) و عضو هیأت علمی دانشگاه محقق اردبیلی Email: afnahad@yahoo.com

** عضو هیأت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

1. Praying
2. praising
3. culture

4. Engineering
5. human being
6. life

بیان مسئله

هستی و توجه به حقیقت حیات و زندگی حقیقی، در سازندگی افراد جامعه و ایجاد تعاملات اجتماعی و گسترش روابط عاطفی و احساس مسئولیت در برابر دیگران و افزایش مشارکت اجتماعی، هویت بخشی و ایجاد وجدان اخلاقی و در نتیجه بهبود فرهنگ جامعه و در نهایت هماهنگی بیشتر و متناسب عناصر فرهنگی و عرصه‌های مختلف اجتماعی بسیار مؤثر خواهد بود.

فرضیه‌ها

۱. بین نماز و تغییر رفتار و اصلاح انسان ارتباط معناداری وجود دارد.
۲. نماز حقیقی و نیایش بی‌آلایش تأثیر بسزایی در فرهنگ‌سازی دارد.
۳. بین رشد کمی و کیفی نماز و تغییر در مؤلفه‌های فرهنگی جامعه رابطه معناداری وجود دارد.
۴. نماز می‌تواند در مدیریت و مهندسی فرهنگی جامعه تأثیرگذار باشد.

روش تحقیق

روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق کتابخانه‌ای و اسنادی است و از کتب و مقالات چاپ شده به زبان‌های فارسی و عربی به‌خصوص آثار مطبوع ستاد اقامه نماز، مجموعه کتاب پژوهشی - مطالعاتی نماز (نیایش)، مجموعه آثار همایش‌های ملی «مهندسی فرهنگی»، مجموعه مقالات همایش‌های سراسری «نماز و سلامت»، «نماز و رسانه ملی»، «نماز و دانشگاه» و مجموع مباحث سلسله «اجلاس‌های سراسری نماز»، و نیز «کتب تفسیر قرآن» مورد استفاده قرار گرفته و سپس با توجه به تأثیر آن در شئون مختلف زندگی به تجزیه و تحلیل آثار و کارکردهای فرهنگی آن پرداخته شده و به نتیجه مورد نظر پژوهش رسیده است.

۱. یافته‌ها

۱-۱. نماز

نماز در لغت فارسی به معنای تعظیم، نیایش، سرفرود آوردن، سجده کردن (تویسرکانی، ۱۳۶۲: ۴۴۳) و... آمده است. که به تدریج به معنای عبادت و پرستش خداوند متعال یا

نماز نماد بندگی و نشان نیایش و ستایش حق تعالی، از اصلی‌ترین نیاز درونی انسان و دارای پیشینه‌ای به تاریخ آدمی است. اقامه نماز در عصرها و نسل‌ها به‌عنوان مهم‌ترین فرمان الهی و اولین سفارش انبیا و آخرین وصیت اوصیاء جایگاه ویژه‌ای داشته است. پاسداشت فرهنگ نماز در طول حیات معنوی انسان سرلوحه روش زندگی و منش تربیتی حکما و اولیای الهی و مربیان و معلمان توحیدی قرار گرفته است. با توجه به رازهای نماز و ابعاد مختلف نیایش، این فرضیه همواره مورد تأکید کتب آسمانی به‌خصوص قرآن کریم بوده است.

وجود انواع نماز و عبادها و تشریح آن به‌وسیله رهبران الهی و تنوع سبک نیایش و مناجات و سرودهای یکتاپرستی، نغمه‌ها و ناله‌های جانسوز داوودی در میان انسان‌ها، نشانگر جایگاه نماز در میان امت‌ها و بیانگر منزلت نیایش در میان ملت‌هاست. گسترش فرهنگ نماز و فراهم کردن زمینه برپایی آن از اهداف و دغدغه‌های مهم پیامبران به‌ویژه پیامبر بزرگوار اسلام (ص) و پیشوایان معصوم (ع) تا به امروز است.

نماز از ابعاد گوناگون مورد بحث و بررسی بوده و همواره پژوهش‌ها و تحقیقات مختلفی در این خصوص انجام شده است. نماز به‌عنوان ستون دین و نمایانگر سیمای اسلام، محور افعال روزانه و معیار قبولی اعمال، همچنان مدنظر پژوهشگران دینی و حتی محققانی از منظر غیردینی بوده است.

هر پرده‌ای که از اسرار نماز کنار برود نه تنها آن عبادت بزرگ را محدود نمی‌کند؛ بلکه عظمت آن را بیشتر آشکار می‌کند. این مقاله قدم کوچکی در راستای تأثیر گسترده نماز بر ابعاد مختلف زندگی بشری و تنظیم مناسبت‌های گوناگون آن است.

چارچوب نظری

با توجه به تأثیر جهانی شدن بر هویت جمعی و بروز آثار تهاجم فرهنگی و شکل‌گیری بحران هویت بصورت تعارضات و تناقضات رفتاری و انحراف از معیارهای اصیل جامعه، لزوم بازگشت به خویشستن و حفظ و تقویت هویت ملی را در قالب ترمیم فرهنگ جامعه و هدایت و مدیریت فرهنگی جامعه ایجاب می‌کند. در این میان توجه به نقش ویژه نماز و ارتباط با مبدأ

- همان (صلاه) عبادت ویژه مسلمین اطلاق شده است.
- صلاه در عربی از ریشه (صلو) به معنای ثنای جمیل و عبادت مخصوصه و ابراز محبت و اظهار تحیت و ... آمده است و بعضی‌ها آن را از ماده (صلی) دانسته‌اند، به معنای نزدیک کردن و عرضه نمودن بر آتش. (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۳۱۹).
- ۱-۲. چرا نماز؟
- چرایی نماز بحث مفصلی می‌طلبد و دیدگاه‌ها و نظرات مختلفی نیز مطرح شده است، در این مجال به گفتاری از حضرت امام رضا(ع) ما را بسنده خواهد بود. آن حضرت در پاسخ‌نامه‌ای که از فلسفه نماز، سؤال شده بود چنین فرمودند:
- علت تشریح نماز، توجه و اقرار به ربوبیت پروردگار است و مبارزه با شرک و بت پرستی و قیام در پیشگاه پروردگار در نهایت خضوع و تواضع و اعتراف به گناهان و تقاضای بخشش از معاصی گذشته و نهادن پیشانی بر زمین همه روز برای تعظیم پروردگار.
- و نیز هدف این است که انسان همواره هوشیار و متذکر باشد، گرد و غبار فراموشکاری بر دل او ننشیند، مست و مغرور نشود، خاضع و خاشع باشد، طالب و علاقمند افزونی در مواهب دین و دنیا گردد.
- علاوه براینکه مداومت ذکر خداوند در شب و روز که در پرتو نماز حاصل می‌گردد، سبب می‌شود که انسان مولا و مدبر و خالق خود را فراموش نکرده، روح سرکشی و طغیانگری بر او غلبه نکند. (محمدی ری شهری، ۱۳۶۲: ۳۷۶).
- ۱-۳. نماز حقیقی
- از امام رضا(ع) سؤال شد: معنای حقیقی نماز چیست؟ امام فرمود: نماز صله و موهبتی است از راه رحمت و عنایت از طرف خداوند مهربان برای بنده، و نماز مطالبه وصال و تقرب بنده به سوی خداوند است. وقتی که با نیت داخل نماز گردید و با تعظیم و اجلال هرچه بیشتر برای خداوند تکبیر گفت و با ترتیل قرائت کرد و با خشوع رکوع کرد و با تواضع از رکوع بلند شد و با ذلت و خضوع سر به سجده گذاشت و با اخلاص و آرزو تشهد خواند، سپس نمازش را با رغبتی تمام و با امید به رحمت واسعه الهی سلام داد و به پایان رساند، در حالی که بین خوف و رجا باشد. هرگاه چنین نمازی را به جای آورد، نمازی با حقیقت ادا کرده
- است (عزیزی، ۱۳۷۸: ۲۱۷).
- ۱-۴. تسبیح و نماز هستی
- از نظر قرآن کریم همه مخلوقات و پدیده‌ها خدا را تسبیح می‌گویند؛ اما در آیه ۴۱ سوره نور به نماز موجودات نیز تصریح شده است، می‌فرماید:
- «آیا ندیده‌ای که خدای را هر که در آسمان‌ها و زمین است و پرندگان بال‌گشاده به پاکی می‌ستایند؟ همگی نماز و تسبیح خویش می‌دانند، و خدا بدانچه می‌کنند داناست» (ترجمه‌ی مجتبوی: ۱۳۷۱).
- هر چیزی در این عالم بر ماورای آن دلالت می‌کند، چیزی است که منزّه از ظلمت و حاجت و نقص و نیاز است، این زبان حال و مقال تمام موجودات عالم است و همان تسبیحی است که خداوند متعال به آسمان‌ها و زمین نسبت می‌دهد که لازمه آن نفی استقلال از تمام موجودات و نفی هر معبود و مدبری غیر از خداست (المیزان، ۲۹: ۱۹۳).
- ۱-۵. اقامه نماز
- در قرآن کریم برای نماز، از خواندن و قرائت کردن استفاده نشده؛ بلکه از اقامه آن یعنی بر عهده گرفتن و برپا داشتن تعبیر شده است، یعنی نوعی مناسک که انجام آن با اعمالی غیر زبانی هم همراه است و اگر در برخی لغت‌نامه‌ها صلاه را «دعا» و «نیایش» معنا کرده‌اند، بیشتر وجه گفتاری آن منظور بوده است که همراه با نیت و تمرکز ذهن و حضور قلب می‌باشد (محمدزاده، ۱۳۸۷).
- اقامه به معنای بپا داشتن هر چیز است، به نحوی که تمام آثار آن چیز آشکار شده و پنهان نماند. انسان در حال قیام مسلط بر کارها و مقاصد خود هست و تعادل کنترل تمام قوای خود را در دست دارد، حالت قیام آدمی در تمام شئون، معرف شخصیت آدمی است (المیزان، ۲۱: ۷۸-۷۷).
- ۱-۶. نماز در قرآن
- براساس شمارشی که از روی کتاب المعجم المفهرس انجام گرفت، لفظ «صلاه» با مشتقاتش ۹۹ بار، ماده «رکوع» ۱۳ بار و «سجده» نیز ۹۲ بار، در قرآن کریم وارد شده است، این علاوه بر واژه‌های «ذکر» و «تسبیح» و «عبادت» و نظایر اینهاست. واقعیت این است که با چند کتاب و مقاله، حق شایسته نماز و جایگاه آن در قرآن به درستی ادا نمی‌شود، تا چه رسد به چند

تکنولوژی مادی و اجتماعی می‌باشد (اسدی، ۱۳۸۲: ۳۱۱).
فرهنگ از مفاهیم ارزشمند جامعه بشری بوده و شاید
عمده‌ترین تمایز انسان از سایر جانداران، فرهنگ‌پذیری او باشد
(شرفی و طاهریور، ۱۳۸۷: ۵۲-۵۴).

۸-۱. هندسه (مهندسی)

در زبان فارسی، اصطلاح مهندسی هم‌خانواده هندسه است
(جعفری سهامیه، ۱۳۸۵: ۲۶). مهندسی مترادف با اندازه‌گیری،
تعیین بخشی و تحقق احکام کلی در امور جزئی است. (سعیدی،
۱۳۸۷: ۱۲۶). روش کار مهندسی، کنترل متغیرهای موجود در
یک فرآیند است (جعفری سهامیه، ۱۳۸۵: ۲۶).

۹-۱. مهندسی فرهنگی

مهندسی فرهنگی فعالیتی است که می‌کوشد احکام کلی
فرهنگی را در ظرف زمان و مکان مشخص تعیین بخشد (سعیدی:
۸۷). انسان به عنوان موجودی اجتماعی و فرهنگی نیازمند
جامعه‌ای است که فرهنگ آن ساماندهی مهندسی شده باشد
(صادق‌زاده و احمدی: ۱۳۸۷). هر عملی که افراد جامعه انجام
می‌دهند بر اجتماع اثر مستقیم دارد و اشخاص نیز از اجتماع و
قوانین آن تأثیر می‌پذیرند.

(فدایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۹). از نظر صاحب‌نظران پایه‌های
هویت ملی و فرهنگی یک جامعه به هر میزان مستحکم باشد،
میزان تأثیرپذیری آن کمتر خواهد بود.

مهندسی فرهنگی درصدد است میان ارزش‌های فرهنگی
جامعه و نیازهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن
همگرایی ایجاد شود (رازنهان، ۱۳۸۶: ۸۴). البته باید در نظر
داشت که امروزه پذیرفته شده که نهادهای غیرفرهنگی تأثیر
انکارناپذیری بر فرهنگ می‌گذارند و همین مسئله برنامه‌ریزی
فرهنگی را دچار مشکل می‌کند (کی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۷).

۱۰-۱. دین

دین عبارت است از: باورها، ارزش‌ها، مناسک و رفتارهایی
که ریشه در وحی الهی و فطرت انسانی دارد و در عرصه‌های
مختلف زندگی بشر متجلی می‌گردد. اسلام نام «تنها دین
خداوند است» (ان‌الدین عندالله الاسلام) (آل عمران: ۱۹) که
تمام ادیان الهی مرحله‌ای از آن را طی کرده تا اینکه به وسیله

جمله؛ اما با توجه به آیه ۴۳ سوره احزاب، می‌شود نکته‌ای را
استفاده کرد، می‌فرماید:

«ای اهل ایمان خدای را بسیار یاد کنید» (۴۱) و «او را
بامداد و شبانگاه تسبیح گویند» (۴۲) «اوست آن که بر شما
درود می‌فرستد و فرشتگان او نیز، تا شما را از تاریکی‌ها به سوی
روشنایی بیرون آورد، و او به مؤمنان مهربان است» (۴۳).

مرحوم علامه طباطبایی در ذیل آیه ۴۳ می‌فرماید: «معلوم
می‌شود که [این آیه] در مقام تعلیل آیه قبل است، و این تعلیل...
می‌فهماند اگر شما خدا را زیاد یاد کنید، خدا هم به رحمت
خود زیاد شما را یاد می‌کند و از ظلمت‌ها بسوی نورتان بیرون
می‌سازد و از این معنا استفاده می‌شود که مراد به ظلمت‌ها،
ظلمت‌های فراموش کردن خدا و غفلت از اوست و مراد به نور،
نور ذکر خداست»

(المیزان، ۳۲: ۲۰۶). با توجه به این بیان و با تأمل در آیه
مورد بحث، شاید بشود چنین تعریفی از نماز ارائه کرد:

«نماز عبارت است از حضور در جایگاه و موقعیت اخذ
رحمت‌های ویژه الهی، در راستای رهایی از ظلمت‌افتادگی و
دوری خود و درک روشنایی و نور قرب ربوبی».

۷-۱. فرهنگ^۱

فرهنگ از واژگان فارسی باستان و مرکب از دو بخش «فر» و
«هنگ» می‌باشد که در معانی مختلفی چون دانش و فرزاندگی،
عقل سلیم، رأی و تدبیر، تیزهوشی، حرفه، فن و هنر، کتاب لغت
و ... بکار رفته است (اسدی، ۸۲: ۳۱۱).

طبق تعریف کنفرانس جهانی فرهنگ و توسعه (۱۹۸۲)
فرهنگ عبارت است از: مجموعه کاملی از ویژگی‌های روحی،
مادی، فکری و عاطفی که مشخصه یک جامعه یا گروه اجتماعی
می‌باشد (کاردان، ۱۳۸۶: ۲۴).

در حوزه فرهنگ‌شناسی آن را به معنای روش زندگی یا مسیر
زندگی^۲ می‌گیرند.

در تازه‌ترین تعریف، فرهنگ را معرفت مشترک بشری با
ویژگی‌هایی چون اکتسابی بودن، تحول‌پذیر و قابل یادگیری
خوانده‌اند که با توجه به حوزه‌های گوناگون آن، دارای مؤلفه‌ها و
عناصر مهمی چون باورها، ارزش‌ها، ایدئولوژی، هنجارها، نمادها،

خاتم پیامبران (ص) برای تأمین سعادت بشری در همه زمان‌ها و مکان‌ها ابلاغ شده و با «نعمت ولایت» (مائده: ۳) کامل گردیده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۴: ۲۲).

۱-۱۱. دین و فرهنگ

با توجه به مفهوم و تعریف فرهنگ و با ایمان به اینکه «انسان ذاتاً گرایش به کمال و فرهنگ شایسته دارد» (شریعتی، ۱۳۸۵: ۱۶)، نه تنها نقش دین در عرصه هویت‌سازی و فرهنگ پررنگ می‌نماید، بلکه دین در رأس عوامل فرهنگ‌ساز قرار می‌گیرد، به طوری که در «هیچ کجای دنیا و در هیچ مقطع تاریخی نمی‌توان بدون دین راجع به فرهنگ سخن گفت» (مولانا، ۱۳۸۵: ۱۴). اصولاً «هندسه انسان‌ساز قرآن، انبیاء الهی را معمار و مهندس فرهنگی ملت‌ها» معرفی می‌کند (شریعتی، ۱۳۸۵: ۱۶).

از منظر اسلام، حیات و تکامل حقیقی انسان در گرو حیات فکری و فرهنگی اوست و نقش جامعه در سلامت و آلودگی فکری و رفتاری افراد بسیار مؤثر است (اسدی، ۱۳۸۲: ۱۹۲)؛ اما می‌باید این واقعیت را نیز در نظر گرفت که در گذشته به واسطه محدودیت‌های ارتباطی نقش دین در عرصه هویت‌سازی پررنگ و قوی بود؛ اما در جهان جدید، مدرنیسم که خود می‌باید در مقام وسیله‌ای برای دستیابی انسان به اهداف ظاهر می‌شد به مثابه غایت مطرح شده و چون ناتوان از ارائه و تأمین هدفی جامع و ارزشمند برای زندگی انسانی است، به ترویج امور سرگرم‌کننده‌ای می‌پردازد تا این ناتوانی را پوشش دهد.

قرآن کریم اساس توسعه پایدار و مهندسی فرهنگی را پرورش استعدادهای عالی انسان اعلام می‌دارد «و لما بلغ اشدّه و استوی آتیناه حکماً و علماً» (زاهدی، بی تا).

۱-۱۲. نماز و انسان

فرهنگ از عمده‌ترین مفاهیم جامعه بشری و از مهمترین شاخص‌های تمایز انسان از سایر جانداران است، جامعه متشکل از افراد و احاد انسانی است، بررسی و توجه به نقش نماز و کارکرد فرهنگی آن بدون شناخت کامل انسان و آگاهی به ویژگی‌های ذاتی، فردی و اجتماعی او مؤثر نخواهد بود.

به طور کلی نسبت به انسان، دو کارکرد عمده می‌توان برای نماز در نظر گرفت، یکی نقش بازدارندگی از صفات منفی و دیگری رشد و شکوفایی صفات مثبت انسان.

۱-۱۳. انسان در قرآن

بحث انسان در قرآن، فرصت مناسب خود را می‌طلبد و نیاز به پژوهش مفصلی دارد و از زاویه‌های مختلف قابل بررسی است؛ اما در این قسمت از پژوهش، موضوعاتی که مرتبط با بحث است:

۱-۱۳-۱. انسان و هبوط

در قرآن کریم در سوره‌های «بقره: ۳۸-۳۶»، «اعراف: ۲۴» و «طه: ۱۲۳»، موضوع هبوط آدمی بر زمین مطرح شده است. در نگاه توحیدی، انسان براساس فطرت الهی آفریده شده است؛ اما پس از هبوط به بند اوهام و پندارهایی گرفتار می‌گردد که در طول تاریخ شرک و کفر بر دست و پای انسانیت او بسته می‌شود. بر این پایه شریعت راهی است که او را دیگر بار به مقصد بازمی‌گرداند و حریت و آزادگی او را تأمین می‌کند (پارسانیا، ۱۳۸۳: ۲۸).

۱-۱۳-۲. انسان و هدف از زندگی

برخی از آیات قرآنی بیانگر این حقیقت‌اند که انسان قبل از حضور در دنیا، در گذشته نیز دارای حیات و زندگی و آزمون بوده است و مقصود از حضور در این عالم بعنوان فرصت آخر برای بروز استعدادها و ظهور ارزش ذاتی و حقیقت وجودی خویش از مسیر قدرت انتخاب است. زندگی آزمون الهی است و این آزمون در قرآن بصورت «ابتلاء»، «فتنه» و «امتحان» بیان شده است: (عنکبوت: ۲)، (ملک: ۲) و (حجرات: ۳)، تا انسان‌ها ادعای خود را در ایمان به پروردگار عالم و اطاعت از اوامرش به اثبات رسانده و «صادقان» صف خود را از «کاذبان» جدا نمایند (عنکبوت: ۳). در واقع زندگی این عالم صحنه جداسازی «پاکان» از «پلیدان» است (انفال: ۳۷).

۱-۱۳-۳. انسان و پیمان الهی

قبل از حضور انسان در مرحله زیستی دنیا، خداوند متعال از انسان‌ها پیمان می‌گیرد تا همواره متوجه اصل و مبدأ خود بوده و در معرض فراموشی و خطا قرار نگیرند و آن پیمان عبودیت و بندگی است. در بستر پابندی به این عهد است که زمینه‌های فضایل اخلاقی نیز برای انسان فراهم می‌شود (عابدینی، ۱۳۸۷: ۳).

۱-۱۳-۴. انسان و دلبستگی‌ها

تن آدمی از خاک است و طبیعت، مادر جسم زمینی بشر. بنابراین طبیعی است که انسان به طبیعت تمایل و گرایش داشته

سایر اعمال انسانی، که اثر روشنی در دفع رذیله آزمندی دارد. (همان اثر: ۱۴۶).

۸-۱۳-۱. انسان و بحران معنویت

در دوران جدید، فرهنگ غرب به نیازهای مادی و غریزی انسان پرداخته و کامیاب شده است؛ اما نتوانسته در ارضای نیازهای فطری و معنوی توفیقی به دست آورد.

مقارن با فرآیند دنیوی شدن کل تمدن و فرهنگ، معنویت‌زدایی از طبیعت و عقل و فطرت، ارتباط انسان را با مبدأ ازلی قطع کرده و شکاف ایجاد شده میان انسان و خداوند را عمیق‌تر کرد و انسان، محروم از افاضات قدسی، سرگردان و بی‌پناه در زمین خاکی، اسیر یک زندگی یکنواخت و تهی از معنا شد (زمانی، ۱۳۸۴: ۱۴).

۹-۱۳-۱. انسان و بیماری‌ها

جهان آفرینش جلوه‌گاه قدرت و عظمت پروردگار است. هرگاه به مفاد دو حدیث «العلم علمان، علم الادیان و علم الابدان» و «نعمتان مجهولتان الصحة و الامان» با دیده دل‌نگریسته شود نه تنها نقش تندرستی در سعادت بشر آشکار می‌شود؛ بلکه به‌نحوی روشن می‌گردد که بیماری و محرومیت از نعمت سلامتی نیز در بدبختی و ستیزه‌ورزی انسان نقش مؤثری را ایفا می‌کند (آگاه، ۱۳۶۴: ۹).

از امام صادق (ع) نقل شده است که فرمود: انسان برای عمر طولانی آفریده شده است؛ اما او با عدم رعایت بهداشت، عمر خود را کوتاه می‌سازد (حسابدار، ۱۳۶۴: ۴).

امروزه بسیاری از تلاش‌های انسان برای حفظ سلامتی و تندرستی و یا شیوه‌های زندگی براساس عادت و نیز افراط و تفریط‌های تبلیغاتی است (میشل موری، ۱۳۸۵: ۳۵۷).

به‌رغم پیشرفت علم پزشکی، با مشکلات عدیده و بیماری‌های مختلف ناشی از زندگی غیرطبیعی و غیرمنطبق با نیازهای مادی و معنوی مواجه است.

۱۴-۱. نماز و نیایش و مهندسی فرهنگی

دین همواره بعنوان یک عنصر فرهنگی و اعتقادی، ذهن انسان را بخود معطوف کرده و تأثیرات عمیقی بر شئون مختلف زندگی انسان می‌گذارد.

در جهان‌بینی اسلامی علاوه بر ضمانت‌های اجرای بیرونی که در قالب قوانین اجتماعی متجلی می‌شود، نوعی ضمانت درونی از

باشد، به‌خصوص آنگاه که اصل و مبدأ خود را فراموش کرده و فریب ظاهر فریبنده دنیا را بخورد و شیفته مظاهر گوناگون آن شود، از این رو در قرآن از دنیا به «دارالغرور» تعبیر می‌کند؛ اما ارزش انسان‌ها در رهایی از این علایق و وابستگی‌هاست.

۵-۱۳-۱. انسان و تکبر و غرور

ریشه همه رذیله‌های اخلاقی و علت سرپیچی انسان از فرامین الهی، تکبر و منیت انسان است. خداوند در قرآن علت سرپیچی شیطان را خود برتر پنداری و خودبزرگ بینی بیان می‌کند (ابی و استکبر) غرور و اغترار عبارت است از: فریب خوردن و خود را در خیر و صلاح دانستن و از آنچه باید بود غافل گشتن، این رذیله از جمله رذایلی است که طبقات مختلف انسان‌ها هر کدام بنوعی گرفتار آن هستند (شجاعی، ۱۳۶۲: ۲۱۹).

۶-۱۳-۱. انسان و طغیانگری

براساس قرآن، انسان وقتی خود را بی‌نیاز و مستغنی احساس کند همواره در معرض طغیان است، (علق: ۷-۶).

انسان به‌جای اینکه اسباب و وسایل را (مال، ثروت، اولاد، سلامتی، جوانی و ...) ابزار تربیت و تکامل خود قرار دهد، خودش را گم کرده و شروع به طغیان می‌کند تا آنجا که به جایی می‌رسد که دیگر نمی‌خواهد خدا را بندگی کند (مطهری، ۱۳۸۲: ۱۸۹).

۷-۱۳-۱. انسان و آزمندی

«شُحّ» یا بُخل از غرایز نفسانی است که خدا نفس آدمی را به آن سرشسته است تا منافع خود را به‌این وسیله حفظ کرده و نگذارد ضایع شود (المیزان: ۹: ۱۵۹)، «حضرت الانفس الشُّحّ». به تعبیر دیگر: این صفت شاخه‌ای از حب ذات است و آن انسان را به سوی کمال سوق می‌دهد؛ اما اگر در مسیر انحرافی واقع شود به سوی انحصارطلبی و بخل و حسد و مانند آن پیش می‌رود (مکارم و همکاران، ۱۳۶۳: ۲۹).

قرآن کریم در سوره معارج در این خصوص می‌فرماید:

«انسان حریص و کم‌طاقت آفریده شده است هنگامی که بدی به او رسد بیتابی می‌کند و هنگامی که خوبی به او رسد مانع دیگران می‌شود مگر نمازگزاران آنها که نمازها را پیوسته بجا می‌آورند.»

در این آیات شریفه اگر از بین همه صفات مثبتی که در ادامه آیات ذکر می‌شود، نماز را بیان کرده بخاطر شرافت نماز است بر

نظر گرفته شود، فقط یک نیاز از پروردگار عالم مسئلت می‌شود و آن «هدایت به صراط مستقیم» است. صراط مستقیم شاهراه انسانیت و رهایی از وسوسه‌های شیطانی و امیال نفسانی و قرار گرفتن در مسیر عبودیت خالص الهی است (یس: ۶۱-۶۰).

در حقیقت، قرآن کتاب راهیابی و هدایت‌طلبی انسان است و با این کتاب می‌شود به صراط مستقیم رسید. انسان مؤمن روزانه حداقل ده بار در قالب نمازهای یومیه، این هدایت‌خواهی را از خداوند طلب می‌نماید و این بیانگر نقش طلب هدایت در حالت نماز و اهمیت و جایگاه آن در میان سایر برنامه‌های دینی است.

۳-۱۴-۱. نماز و تسلیم

اگر کسی و یا چیزی در برابر کس دیگری حالتی داشته باشد که هرگز او را نافرمانی نکند، این حالت اسلام و تسلیم است و تسلیم انسان برای خدا، پذیرش هر سرنوشتی است که از ناحیه خدای سبحان برایش تنظیم می‌شود (المیزان: ۲: ۱۶۰).

اگر انسان در برابر خدا که حق مطلق است و حق یکی از نام‌های اوست، سر تسلیم فرود نیاورد، به هیچ حقی تسلیم نخواهد شد. اسلام، تسلیم در برابر حق مطلق و نماز صورتی از دین است. با نماز و خاکساری انسان در پیشگاه عظمت الهی متبیت و تکبر انسان - که مشکل اصلی و ریشه‌ای انسان در مسیر زندگی و در مقابل حق تعالی و در تعامل با هموعان و حتی طبیعت است فرو می‌ریزد.

۴-۱۴-۱. نماز و فطرت

در قرآن مجید فطرت بعنوان یک جریان روانی ثابت و فناناپذیر که در همه افراد مشترک است، مورد تأکید قرار گرفته است (حسینی، ۱۳۶۴: ۳۰۸). در قرآن کریم «اقامه» فقط برای نماز آمده جز در ۴ مورد (یونس: ۱۰۵)، (روم: ۳۴-۳۰)، (اعراف: ۲۹) که برای وجه آمده است (اقامه وجه)، آنگاه در آیه ۳۱ روم به «اقامه نماز» دعوت می‌نماید. پس این هنر «نماز» است که زمینه «اقامه وجه» در آن فراهم است، البته در صورتی که نماز اقامه شود و اقامه وجه همان توجه و راهیابی به فطرت الهی خویشستن است و «فطرت»، مسیر حرکت صحیح، یا قرار گرفتن در مدار «صراط مستقیم» است.

۵-۱۴-۱. نماز و رهایی (رستگاری)

«فلاح» نتیجه عمل انسان با ایمان است که خداوند متعال

طریق اعتقاد و التزام به ارزش‌های دین در افراد جامعه نهادینه شود و بسیاری از نابهنجاری‌ها، کجروی‌ها و جامعه‌ستیز کاهش خواهد یافت.

در فرهنگ اسلامی با تأکید بر انجام مناسک عبادی به صورت جمعی، زمینه هرچه بیشتر تعاملات اجتماعی، گسترش روابط عاطفی بین دینداران، احساس مسئولیت در برابر برادران دینی، مشارکت اجتماعی، هویت‌بخشی، ایجاد وجدان اخلاقی به دنبال نهادینه شدن ارزش‌های دینی و اخلاقی فراهم می‌شود (شرفی و طاهرپور، ۱۳۸۷: ۵۴). به عبارت دیگر، اقامه نماز جماعت، فضای جامعه را آکنده از رأفت و شفقت می‌کند و در چنین فضایی مکان تحقق اهداف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و... فراهم می‌شود (احمدی ۱۳۷۹: ۱۰۵). بنابراین نقش نماز بعنوان رکن و محور برنامه‌های دینی آشکار می‌شود.

نماز به‌عنوان خلاصه مکتب اسلام، راه مسلمانی و نشان‌دهنده مسئولیت‌ها و تکلیف‌هاست. پیامبر اسلام (ص) فرمودند: نماز را بر همه کارها مقدم بدارید، زیرا سرفصل همه طاعت‌ها و عبادت‌ها نماز است (دیلمی، ۱۳۷۷: ۳۸).

۱-۱۴-۱. نماز و ذکر

اِنِّی اَنَا اللّٰه لا اله الاّ اَنَا فَاَعْبُدْنِی و اَقِم الصَّلٰوة لَذِکْرِی (طه: ۱۴) (این منم، من همان) خدایی که جز من خدایی نیست. پس مرا عبادت کن و برای یادم نماز را بپا بدار.

در این آیه، مهمترین مصداق یا زمینه عبودیت و بندگی را «اقامه نماز» بیان می‌کند. پس نتیجه اینکه، همه انسان‌ها در معرض گمراهی‌اند، بجز کسانی که متوجه ذکر الهی‌اند و نماز زمینه‌ساز ذکر خداست.

«ذکر یعنی ارتباط مستقیم با خدا که لزوماً قلبی است و نه الزاماً لفظی؛ بنابراین هرگونه رابطه قلبی با خدا را ذکر گویند و اگر با چنین یادی حاجتی خواسته شود «دعا» خواهد بود» (باهر، ۱۳۸۱: ۱۶۶).

پس ذکر یکی از کارکردهای نماز است، ذکر متوجه کردن انسان به واقعیتی است که فرد نمازگزار به آن حقیقت مؤمن بوده؛ ولی غافل از آن است، همین غفلت باعث می‌شود که عمل او طبق اعتقاداتش تنظیم نشود.

۲-۱۴-۱. نماز و راهیابی

اگر سوره حمد - که خلاصه قرآن است (ام‌الکتاب) - در

مورد خطاب خداوندی قرار گرفته، آنچنان سرمست می‌شود که دیگر هیچوقت به دنبال خوشی‌های اندک نمی‌رود.

یکی از مظاهر مثبت روان آدمی، احساس شایستگی و توانمندی و اعتماد به نفس است که احساس حقارت و ناتوانی در مقابل آن قرار می‌گیرد. (ابطحی، ۱۳۸۰: ۱۱۶).

۸-۱۴-۱. نماز و بازدارندگی از خطاها

«آنچه را از کتاب (آسمانی) به تو وحی شده تلاوت کن و نماز را برپا دار که نماز (انسان را) از زشتی‌ها و منکرات باز می‌دارد. ذکر خدا از آن هم برتر و بالاتر است و خداوند می‌داند شما چه کارهایی انجام می‌دهید» (عنکبوت: ۴۵). طبیعت نماز از آنجا که انسان را به یاد نیرومندترین عامل بازدارنده یعنی اعتقاد به مبدأ و معاد می‌اندازد دارای اثر بازدارندگی است؛ اما هر نمازی به همان اندازه که از شرایط کمال و روح عبادت برخوردار است، نهی از فحشاء و منکر می‌کند (مکارم و همکاران، ۱۳۶۳: ۲۸۵).

آمار جرائم جامعه‌ای که افراد آن اهل نمازند با جامعه بی‌نماز یکسان نیست، حتی آمار بزهکاری در ماه‌هایی که مردم بیشتر به عبادت به خصوص به نماز گرایش دارند مانند ماه مبارک رمضان و رجب و ... کمتر از ماه‌های دیگر است. نمازگزار به واسطه نماز همواره متذکر خدا بوده و اعتقاد به احاطه و نظارت خداوند بر اعمال، رفتار و نیت‌ها دارد. چنین شخصی همیشه خود را در محضر خدا دانسته و مقید به خویش‌تنداری و پرهیزکاری است و این سیستمی نظارتی، درونی و قوی است که مؤثرتر از عوامل بازدارنده بیرونی عمل می‌کند.

۹-۱۴-۱. نماز و تربیت

همانا نماز، گناهان را چون برگ‌های پاییزی فرو می‌ریزد و غل و زنجیر گناهان را از گردن‌ها می‌گشاید. پیامبر اسلام نماز را به چشمه آب گرمی که بر در سرای مردی جریان داشته باشد، تشبیه کرد، اگر روزی پنج بار خود را در آن شستشو دهد، هرگز چرک و آلودگی در بدن او نماند.

همانا کسانی از مؤمنان حق نماز را شناختند که زیور دنیا از نماز بازشان ندارد و روشنایی چشمشان یعنی اموال و فرزندان مانع نمازشان نشود...» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۹).

خداوند متعال به اقتضای ربوبیت خود برای تربیت بشر و رساندن او به کمال شایسته خویش یک سلسله عبادات و وظایف

در موارد متعددی از قرآن، مؤمنان را با آن توصیف کرده و یا وعده نموده است.

«فلاح در لغت به معنای نجات از شر و درک خیر و صلاح است» (مصطفوی ۱۳۶۰: ۱۳۳).

در آغاز سوره مؤمنون که وعده رستگاری مؤمنان را می‌دهد، آنان را با هفت ویژگی یاد می‌کند که اول و آخر آن نماز و خشوع در نماز و محافظت بر آن است.

قد افلح المؤمنون (۱) الذین هم فی صلاتهم خاشعون (۲) و الذین هم علی صلواتهم یحافظون (۸).

«فلاح» در فارسی همپای «رستگاری» است و آن هم از مصدر «رستن» به معنای «رهایی» می‌باشد. نماز، راه‌هایی از خود و رسیدن به خداست، نماز پرواز در ملکوت و حرکت به سوی نور و معراج انسانی است، نماز موقعیت رستن از قید و بندها و تعلقات است که دامنگیر انسان‌ها در ظلمت طبیعت شده است.

۶-۱۴-۱. نماز و هویت‌بخشی

«همانند آنان نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا هم آنان را نسبت به خودشان دچار فراموشی کرده است...» (حشر: ۱۹).

از این آیه استفاده می‌شود که بسیاری از انسان‌ها هویت حقیقی‌شان را فراموش کرده و به خود بیگانگی دچار شده‌اند، طبیعی است که چنین حالتی انسان مسلمان را دچار بحران خواهد کرد. هر انسانی در طول زندگی با شرایطی مواجه می‌شود که اگر فریادری نداشته باشد ممکن است غرق شود. نماز این تأثیر را دارد که بخاطر هویت‌بخشی و اینکه یادآور حقیقت زندگی اوست، حضور خدا را در وجود انسان نزدیک‌تر می‌کند. و مانع کارهای خلاف هنجارهای اجتماعی نیز می‌شود (امین جعفری، ۱۳۸۵: ۱۲۳).

۷-۱۴-۱. نماز و شخصیت‌دهی

راز ماندگاری دین و پیامبر(ص) در این است که به انسان‌ها شخصیت می‌داد، عمل به احکام دینی و آداب اسلامی به انسان‌ها از مسیر عبودیت حقتعالی سلطنت درونی می‌دهد و احساس شخصیت می‌نماید. راز دل خود را با معبود هستی در میان گذاشتن، بخاطر شخصیت دادن به بندگان است و در این مسیر انسان آنچنان به اعتلا می‌رسد که تمام نکات برجسته شخصیتی خود را از محضر خدا فرا می‌گیرد، در چنین حالتی که انسان

۱۳. در سوره حمد که نمازگزار دعایش عمومیت دارد باعث تقویت روحیه «ایثار و گذشت و جود و کرم» می‌شود.
۱۴. نماز کسانی که زکات نمی‌دهند پذیرفته نمی‌شود؛ بنابراین نماز باعث «توجه به نیازمندان» شده و آدمی را از مرض «بخل» رهایی می‌بخشد.
۱۵. نماز آداب و شرایطی دارد که نمازگزار می‌باید آنها را مراعات کند. از این رو به‌واسطه نماز حس «مسئولیت‌پذیری» در انسان بیدار شده و از حالت «بی‌تفاوتی» خارج می‌شود.
۱۶. با پذیرش «ولایت الهی» به‌وسیله نمازگزار، موجب عدم تبعیت‌پذیری از «ولایت طاغوت» و ستمگران می‌گردد.
۱۷. نماز باعث می‌شود که امام جماعت خود را به صفت «عدالت»، آراسته کرده و نمازگزاران صف اول به «صفات عالی انسانی» خود را متصف نمایند.
۱۸. با گفتن «صراط‌الذین انعمت علیهم» از خداوند مسئلت می‌شود که الگوی ما را کسانی قرار بده که مورد لطف تو هستند، بنابراین موجب «الگوپذیری» می‌شود.
۱۹. توجه به اوقات نماز، نمازگزار را به رعایت «نظم و انضباط» وا می‌دارد.
۲۰. با توجه به بطلان نماز در مکان و لباس غصبی و با لقمه حرام و نیز معصیت تأخیر در پرداخت بدهی، نماز باعث «رعایت حقوق» دیگران می‌شود.
- ۱۱-۱۴-۱. نماز و خانواده
- عبودیت و پرستش یکی از نیازهای فطرت انسانی است که زمینه آن در دوران کودکی و نوجوانی و در خانواده شکل می‌گیرد، اگر در محیط خانواده، فرهنگ نماز گسترش یابد فرزندان نیز از والدین خویش الگو گرفته و با نماز مأنوس خواهند شد. براساس یکی از تحقیقات انجام شده، ۷۴ درصد از دانش‌آموزان عامل اصلی گرایش خود به دین و معنویت و نماز، را والدین خود ذکر کرده‌اند. همچنین در تحقیقی دیگر ۷۷ درصد از دانش‌آموزان دختر به نقش اصلی مادر در فراگیری نماز اشاره کرده‌اند (خیاطی، ۱۳۸۵: ۹۴).
- حضرت ابراهیم از خداوند، داشتن نسلی نمازگزار را مسئلت می‌کند (ابراهیم: ۴۰)، لقمان حکیم فرزندش را (لقمان: ۱۷) و اسماعیل صادق الوعد خانواده‌اش را امر به برپایی نماز می‌کند
- اخلاقی معین فرموده است و نماز یکی از بزرگترین فرایض اسلامی و عالی‌ترین کلاس در مکتب تربیتی اسلام است. با اقامه نماز ریشه تباهی و گناه و فساد سوزانده شده و انگیزه‌های درونی و بیرونی آن را خنثی و بی‌رنگ می‌سازد (نیک‌نژادی، ۱۳۸۰: ۳۳۴).
- ۱۰-۱۴-۱. نماز و احیاء ارزش‌های اخلاقی
- نماز موجب رشد فضایل اخلاقی و ارزش‌های انسانی بوده و ردای اخلاقی را از بین می‌برد. با توجه به گستردگی بحث مطالب این قسمت فهرست‌وار بیان می‌شود:
۱. نماز برطرف‌کننده خودبزرگ‌بینی و کبر است که از اساسی‌ترین فلسفه نماز است، ایستادن خضعانه به درگاه حقتعالی و پیشانی بر خاک ساییدن درمان عملی این بیماری است.
 ۲. نمازگزار از پوشیدن لباس‌هایی که مایه فخرفروشی است باید پرهیز کند.
 ۳. نماز بدون نیت پذیرفته نیست؛ بنابراین نمازگزار «دارای هدف» بوده و با «اخلاص» و «صداقت» است و از «ریا» و «خودنمایی» پرهیز می‌کند.
 ۴. نمازگزار با حالت «ادب و احترام» نماز را بجا می‌آورد.
 ۵. نماز روحیه «اعتماد و توکل به خدا» را تقویت کرده و روح «شجاعت» را در انسان زنده می‌کند.
 ۶. نماز روح «تشکر و سپاسگزاری» را در نمازگزار تقویت می‌کند.
 ۷. با اختصاص ستایش به پروردگار هرگونه «تملق و چاپلوسی» را نفی می‌کند.
 ۸. نماز حالت «تسلیم و رضا» به قضای پروردگار بوده و نمازگزار را در پیشامدهای زندگی «صبور و بردبار» می‌کند.
 ۹. نماز قلب را رقیق و از «قساوت» آن پیشگیری می‌کند.
 ۱۰. نماز باعث «خویشتنداری» و ضبط نفس بوده و حس «پرهیزگاری» را زنده می‌کند.
 ۱۱. چون نماز کسی که غیبت نماید و یا شراب بخورد چهل روز پذیرفته نمی‌شود، نمازگزار سعی در ترک «بدگویی» مؤمنان و پرهیز از «شرابخواری» - که ریشه همه بدی‌هاست - می‌کند
 ۱۲. نماز باعث دوری از «گناهان» و «ردای اخلاقی» می‌شود.

- (مریم: ۵۵).
- امروزه در میان دیدگاه‌های مختلف روانشناسی، به دین و آموزش‌های دینی و نقش مذهب در حفظ امنیت و سلامت روان توجه ویژه‌ای شده است.
- در ایمان به خدا نیروی خارق‌العاده‌ای وجود دارد که نوعی قدرت معنوی به انسان بخشیده و او را در تحمل سختی‌های زندگی کمک می‌کند. *ألا بذکر الله تطمئن القلوب* (رعد: ۲۸)
- ۱۴-۱۴-۱. نماز و ایجاد سرور و نشاط
- تحقیقات متعدد روان‌شناسان نشان می‌دهد که حالت روانی انسان با آشکار کردن مشکلات در حضور یک دوست صمیمی یا درمان‌گر رو به بهبود می‌رود، اگر همین انسان مشکلات خود را با خدا بازگو کند و سپس از درگاه او یاری بجوید حالت روانی او تا چه اندازه بهبود پیدا می‌کند؟ در چنین حالتی انسان، نشاط و طراوت را در همه وجودش احساس می‌کند (سبحانی‌نیا، ۱۳۸۷: ۳۲).
- نماز و رابطه معنوی انسان با خدا سبب نشاط آدمی می‌شود و شادی واقعی و خوشی حقیقی را تنها در معنویت و معناداری زندگی می‌توان جست.
- ۱۵-۱۴-۱. نماز و بهداشت فردی
- نماز گزار برای آنکه از عبادت خود بهره بیشتر برده باشد، خود را مقید به رعایت اصول بهداشتی می‌داند از جمله:
۱. از مسواک و تمیز کردن دندان و دهان غفلت نمی‌کند.
 ۲. در هر نمازی موهای سر را آراسته کرده و شانه می‌کند.
 ۳. به‌هنگام نماز از بوی خوش و عطر استفاده می‌نماید.
 ۴. جامه پاکیزه پوشیده و با لباس آلوده و بویناک به نماز نمی‌ایستد.
 ۵. خود را مقید به چیدن ناخن‌ها و زدودن موهای اضافی از بدن می‌کند (حسین‌پور، ۱۳۸۷: ۲۷۷).
 ۶. در موارد لزوم خود را مقید به غسل کردن می‌نماید.
 ۷. موظف به انجام وضوست.
- وضو سبب طهارت عمومی بدن و موجد نشاط و سلامت بوده و مانند غسل دارای آثار روحی و معنوی است و موجب پیشگیری از بیماری‌هاست (راشدی، ۱۳۸۰: ۴۶).
- وضو نشاط‌آور و کسالت‌زداست، وضو کفاره گناهان کوچک است. به عقیده برخی از پژوهشگران، وضو ضمن پاکیزگی از بیماری‌های عفونی، بدن انسان را از آثار اشعه‌های یون‌ساز و مواد
- پیمبر اکرم خود را بخاطر نماز به رنج می‌افکند و این به دلیل فرمان خداوند سبحان بود که می‌فرمود: «اهل خویش را به خواندن نماز فرمان ده و خود نیز بر انجام آن پایدار باش» (طه: ۱۳۲).
- نماز انسان را به صفاتی متصف می‌کند که موجب استحکام بنای خانواده می‌گردد. نماز گزار حق همسر و اهل خانواده‌اش را ضایع نمی‌کند و حرمت حریم خانواده را حفظ می‌نماید (خیاطی، ۱۳۸۵: ۹۵).
- ۱۲-۱۴-۱. نماز و سلامتی
- بررسی‌های بین فرهنگی انجام شده نشان می‌دهد که رابطه ایمان و اعتقاد مذهبی با بهبودی نه تنها در جوامع شرقی، بلکه در پیروان مذهب‌های سراسر جهان، موضوعی ثابت شده است. همچنین مروری بر پاره‌ای از پژوهش‌های انجام شده نشانگر نمونه‌هایی از ایمان و اعتقاد مذهبی در درمان بیماری‌هاست (مردانی: ۱۳۸۵).
- در پژوهشی که خانم مردانی انجام داده‌اند میان میزان گرایش به نماز و سلامت عمومی آزمودنی‌ها رابطه معناداری وجود دارد (حاج باقری و یمینی، ۱۳۸۵: ۵۴).
- تحقیقات دکتر هربرت بنسون نشان داده وقتی مردم دعا می‌کنند و نماز می‌خوانند فشار خونشان به نحو محسوسی کاهش یافته، میزان متابولیسم بدن و تعداد ضربان قلب و تنفس به‌مانند واکنش‌های آرامش‌بخش، تنظیم و تعدیل می‌شود که با قوی‌ترین داروها نیز گاهی امری غیرممکن است (حسن‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۸۱).
- ۱۳-۱۴-۱. نماز و آرامش‌بخشی
- سلامت روانی انسان، امروزه بیش از تمام تاریخ دستخوش دگرگونی شده است. صنعتی شدن، از بین رفتن ارزش‌ها، آداب و رسوم و باورهای مذهبی، اختلال روانی را در انسان ایجاد کرده است.
- تمام مکاتب روان‌درمانی دلایل اصلی بروز بیماری‌های روانی را اضطراب می‌دانند (حسن‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۸۳).
- اضطراب بیماری شایع قرن جدید است، پیشرفت سریع و پیچیده تمدن در عین حال بی‌توجهی به ارزش‌های مذهبی و خانوادگی هر روز بیش از پیش برای افراد و اجتماع اضطراب‌های جدید به‌وجود می‌آورد (پسایی، ۱۳۸۵: ۸۹).

قبل از آن که مدارس به شکل امروزی سامان یابد، مسجد مرکز اصلی علمی و موجب پرورش استعدادها و بروز خلاقیت‌ها در جامعه اسلامی بود (تاج‌دینی، ۱۳۸۴: ۱۰).
در دنیای نابه‌سامانی که اسیر رشد بی‌رویه و قارچ‌گونه شهری است تصور «شهر اسلامی» نمایی آرامبخش دارد، شهر اسلامی بر اساس مسجد مرکزیت داده شده است (بمات، ۱۳۸۴: ۱۲۱).
خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «نخستین خانه‌ای که برای مردم بنا شده، همان است که در مکه می‌باشد. جایی که سبب برکت و هدایت برای جهانیان است» (آل عمران: ۹۶).
بنابراین نخستین کانون توحیدی و عبادی و با سابقه‌ترین مکانی که مردم در آن به عبادت مشغول بوده‌اند و با پروردگار خویش نیایش کرده‌اند، خانه کعبه است (گلی‌زواره، ۱۳۸۴: ۲۷۵).
امروزه «داده‌های آماری تأیید می‌کنند که اگر در هر نظام معماری مسجد، محور باشد، زمینه برای گسترش فضای معنوی فراهم‌تر است» (قمی، ۱۳۸۰: ۳۶).

کارکردهای مساجد

هرچند کارکرد ابتدایی مساجد عبادی بوده؛ اما تنها کارکرد آن نبوده است، بلکه کارکردهای دیگری نیز وجود داشته و دارد:
۱. کارکرد عبادی (انجام نماز جماعت، نمازهای مستحبی، محل دعا و نیایش و اعتکاف)،
۲. کارکرد تربیتی (علاوه بر نقش مسجد در تربیت افراد با توجه به ویژگی‌های نمازگزاران حقیقی، این افراد تربیت شده مسجد بوده و الگوهای تربیت دینی به‌شمار می‌روند و در هدایت به باورها و اعمال دینی در مورد دیگران مؤثرند).
۳. کارکرد آموزشی (امیرالمؤمنین (ع) مسجدی را که در آن خبری از هدایت، تبلیغ و ترویج دین نباشد مسجد خراب برشمرده است).
۴. کارکرد فرهنگی (مسجد پایگاهی است که از فرهنگ دینی حمایت می‌کند. ارزش‌های فرهنگی، هسته اصلی زندگی اجتماعی بوده که پایداری و پویایی آن در سایه تقویت و گسترش نظام ارزشی امکان‌پذیر است، شناخت فرهنگ خودی، روشنگری نسبت به تهاجم فرهنگی بیگانگان و راه‌های مقابله با آن از

شیمیایی نامریی که در هوا پراکنده است، پاکیزه می‌کند. دو افق انتهایی بدن (مس فرق سر و مس پا) که از ارکان وضو هستند، در دفع بارهای الکتریسیته از بدن مؤثر است (رهایی، ۱۳۸۵: ۲۰۳).
۸. نمازگزار از غذاها و نوشیدنی‌های حرام و آلوده (مانند مشروبات الکلی و گوشت خوک) پرهیز می‌کند و در نتیجه خود را از بیماری‌ها و پیامدهای سوء اینگونه تغذیه مصون می‌دارد.
۹. برای ایستادن در محضر خدا باید عورت‌های ظاهر و باطن را پوشاند عورت‌های باطنی همان خلق و خوی‌های ناپسند و عادت‌های زشت است که لیاقت حضور را از آدمی می‌گیرد (راشدی، ۱۳۸۰: ۴۷).
۱۰. تأثیر نماز در پیشگیری از بیماری‌های قلبی و عروقی و عفونت کلیه و مجاری ادراری (بصیری و شکنی: ۱۳۸۷).
۱۱. دوری از بیماری‌ها (مهمترین نقش وضو در پیشگیری از بیماری‌های مختلف است که تعداد آنها را ۱۷ بیماری ذکر کرده‌اند). «ای بنی‌آدم هنگام رفتن به مسجد، خود را با زینت بیارایید» (اعراف: ۳۱).

۱۴-۱. نماز و برآورده شدن نیازها

از پیامبر اکرم (ص) روایت شده که فرمودند: «هرکس نماز واجب را به جای آورد یک دعای مستجاب نزد خدا خواهد داشت».
و نیز فرمودند: «وقتی بنده‌ای نمازش را به جماعت بخواند و حاجتی از خدا بخواهد خداوند حاجت او را روا خواهد کرد؛ زیرا شرم دارد خواسته او را برنیورد».
از حضرت امام علی (ع) روایت شده: «آنگاه که اهل زمین در گناهان غوطه‌ورند خداوند متعال قصد می‌کند همه آنان را دچار عذاب نماید، ولی با توجه به پیرمردان ریش‌سفیدی که برای نماز (به سوی مسجد) گام برمی‌دارد و نیز نونهالانی که در حال یاد گرفتن قرآن هستند، به تمامی اهل زمین رحم نموده و عذاب آنان را به تأخیر می‌اندازد» (عزیزی، ۱۳۷۸: ۲۵۷).

۱۴-۱. نماز و مسجد

نقش و جایگاه مسجد در رشد و بالندگی فرهنگ و تمدن اسلامی بر کسی پوشیده نیست. مسجد به‌عنوان محور اصلی درس و بحث درباره آیات الهی و سخنان پیشوایان دینی است،

مهم‌ترین فعالیت‌های مساجد است).

است و بدون امام، نماز به شکل کامل و فراگیر در جامعه برپا نمی‌شود و بدون اقامه نماز وضعیت فرهنگی و اجتماعی مسلمانان اصلاح نمی‌گردد. وضعیت فعلی جهان اسلام و مسلمانان، گویای همین واقعیت تلخ است. بنابراین قرآن کریم وظیفه اول بندگان شایسته را «اقامه نماز» معرفی می‌کند «همان کسانی که چون در زمین به آنان توان و امکان دهیم نماز را برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده وا می‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و فرجام همه امور تنها از آن خداست» (حج: ۴۱).

۱۵-۱. نماز و موانع آن

۱۵-۱-۱. ضایع کردن نماز

یکی از بزرگترین مسائل در امر نماز ضایع کردن آن است.

قرآن کریم چنین بیان می‌دارند:

«پس بعد از آنان جانشینانی ناپسند بر جای ماندند (که) نماز

را ضایع ساخته و از هوس‌ها پیروی کردند، پس در آینده‌ای دور

گمراهی را خواهند یافت» (مریم: ۵۹).

مقصود از ضایع کردن نماز فاسد کردن آن است به اینکه

سهل‌انگاری و بی‌اعتنایی کنند و در نتیجه کار به جایی برسد که

آن را بازچه قرار دهند و در آن دخل و تصرف نمایند و سرانجام

بعد از قبولش بکلی ترکش کنند و ضایعش گردانند (المیزان:

۲۷، ص ۱۱۸).

در جامعه‌ای وقتی نماز ضایع شد همه چیز ضایع خواهد شد،

به تعبیر امام علی(ع): «این را بدان که هر کس نمازش را ضایع کند

غیرنمازش را نیز تباه خواهد کرد.» (ری شهری، ۱۳۶۲: ۴۰۴).

حضرت رسول اکرم(ص) فرمودند: «شیطان پیوسته از

بنی آدم می‌ترسد، مادامی که بر نمازهای پنج‌گانه محافظت دارد،

پس زمانی که آن را ضایع کند، بر او جرئت نموده و در معرض

گناهان کبیره قرار می‌دهد.» (همان منبع).

۱۵-۲-۱. سبک شمردن نماز

«فویل للمصلین، الذین هم عن صلاتهم ساهون» (ماعت: ۵-۶).

(پس وای بر نمازگزاران، همانا که از نماز ناآگاه و غافلند).

تعبیر «عن» به جای «من»، دلالت بر روی گردانی و دوری از

روح و حقیقت نماز - نه اجزا و رکعت‌های آن - دارد. این روح

نماز است که نمازگزار را از جوانب پست رهانیده و اسماء حق در

او تجلی می‌کند. پس اگر به این صفات متصف نشود و وجودش

۵. کارکرد اجتماعی (مشورت در مسائل عمومی و بررسی و

حل مشکلات اجتماعی، تصمیم‌گیری در راستای مصالح اسلام

و مسلمانان، رسیدگی به فقراء و نیازمندان و ایجاد صندوق‌های

قرض الحسنه از جمله نقش مساجد است).

۶. کارکرد سیاسی (مسجد به عنوان پایگاه اجتماعی مسلمانان،

فضای مناسبی برای روشن ساختن افکار عمومی - بخصوص در

خطبه‌های نماز جمعه - و ایجاد روحیه انقلابی، و شکل‌گیری

نهضت‌های اسلامی بر علیه قدرت‌های ضد دینی و ... می‌باشد).

۷. کارکرد دفاعی (حرکت‌های جهادی پیامبر(ص) همیشه از

مسجد صورت می‌گرفت و بعداً نیز مسجد در بسیج عمومی نیروها

برای شرکت در دفاع نیز نقش مؤثری داشته است) (منشی‌زاده

نایینی، ۱۳۸۷: ۲۹۶).

۸. وحدت و همبستگی

یکی دیگر از کارکردهای مهم اجتماعی و سیاسی مسجد

نقش وحدت‌آفرین و ایجاد همبستگی در بین آحاد اجتماع و

امت اسلامی است.

۱۸-۱۴-۱. نماز و راز اقامه و گسترش آن

هندسه اجتماعی براساس یک هندسه فکری و اعتقادی شکل

می‌گیرد. طرح اساسی و هندسه فکری شیعه همان «نظام ولایت»

است و آن در واقع زیربنای تمامی دستگاه‌های ارزشی و عملی

شیعه به شمار می‌آید، خداوند متعال براساس حکمت خویش این

نظام را بستر تکامل انسان و جهان قرار داده است.

برای تحقق مهندسی احیاء دین جز اتصال به نظام ولایت

و معیت و رابطه با امام و حجت الهی راهی نیست (سرابی و

مهدوی، ۱۳۸۰: ۲۵) قرآن ولایت را به معنای کامل آن فقط برای

خدا می‌داند(الله ولی المؤمنین)، و در مرحله بعد، مقام ولایت به

پیامبر(ص) تفویض می‌گردد(النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم)

و پس از آن به ائمه اطهار(ع): (انما ولیکم الله و رسوله و الذین

امنوا الذین یقیمون الصلوه و یؤتون الزکاه و هم راکعون)(مائده:

۵۵). و «نماز» به عنوان رابطه خلق و خالق و «زکات» به عنوان

رابطه خلاق با یکدیگر و هر دو با هم نشان ولایت را نصیب

امام علی(ع) [و اهل بیت از فرزندان] نموده است (هاشمی

نجف‌آبادی، ۱۳۸۵: ۴۸). پس، اقامه نماز وظیفه اصلی امامان

انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات و حامل امانت الهی با حضور در زمین از اصل خود دور شده و با قرار گرفتن در فضای زمان و مکان هدف از حضور خود را در این کره خاکی به فراموشی می‌سپارد؛ اما در عین حال در جستجوی فرصتی است تا به سرچشمه معانی ناب و حقیقت بی‌کران نزدیک شود.

ایمان به خدا با تعالیم انبیاء کامل شده و نماز به‌عنوان بزرگترین فریضه دینی ضمن پاسخگویی به این نیاز اصیل، می‌تواند انسان را از غفلت فراموشی رها کرده و او را در مسیر صحیح زندگی و اصول اساسی انسانیت قرار دهد. نماز همگامی با هستی و هم‌نوايي باخلقت و هماهنگی با موجودات است. جهان دارای نظم و سازمان بوده، و امر الهی در همه آفرینش جاری است و ذرات هستی همه مطیع و فرمانبر این اراده قدسی الهی‌اند.

نماز سرآمد امر تشریعی خدا نقش راهیابی به این اراده قدسی را داشته و مانع مهمی در مقابل جاذبه‌های سرابگونه دنیاست و نقش بسزایی در ساختن انسانی وارسته و تأثیرگذار در تمام عرصه‌های مادی و معنوی جهان دارد.

ریشه اصلی انحطاط اخلاقی و فرهنگی جامعه را می‌توان در فراموشی خدا و تضعیف ارتباط انسان با خدا جستجو کرد.

نماز نقش مهمی در اصلاح افکار، احوال و رفتار انسان دارد و با تقویت ارتباط معنوی انسان با مبدأ هستی وی را به تلقی روشنی از اشیاء و حوادث جاری و ارتباط آنها با همه پدیده‌ها می‌رساند و با سوق دادن انسان به موقعیت‌های بهتر، او را در رسالت خلیفه‌اللهی و نقش آفرینی مثبت در همه مسائل زندگی یاری می‌دهد.

نماز ضمن پاسداشت سلامتی جسمی و روحی انسان، با ایجاد آرامش قلبی و تمرکز فکری بستر ساز فعالیت‌های مهم بوده و او را در همه موضوعات خرد و کلان رهنمون می‌شود.

اقامه نماز محیط جامعه را پاک و افراد را از بزهکاری، انحراف، پلیدی‌ها و ظلم و ستم دور نگه می‌دارد.

علاوه بر موارد یاد شده، از آنجایی که نماز دربرگیرنده چکیده ارزش‌های دینی است، می‌تواند در همه عرصه‌های فردی و اجتماعی تأثیر گذاشته و فرهنگ‌سازی کند و نمازگزاران را در هماهنگی بیشتر میان مسائل و مؤلفه‌های فرهنگی کمک نماید.

از جمله:

منشأ رحمت و خیر نگرده، یکسره از نماز دور و غافل است (طالقانی، ۱۳۵۸: ۲۷۳).

۳. عاق والدین (بنابراین نمازگزار سعی در طاعت والدین داشته و درصدد است تا همواره رضایت پدر و مادرش را جلب نماید. موضوع تلخی که امروزه سبب گسستن نسل‌ها شده است).

۴. بدگویی و غیبت مسلمان مانع قبولی نماز می‌شود (غیبت باعث تخریب شخصیت افراد بوده و اعتماد اجتماعی را به شدت متزلزل می‌کند).

۵. مصرف مشروبات الکلی نیز مانع قبولی نماز می‌شود.

۶. همسری که ناشزگی نماید نمازش مورد قبول واقع نمی‌شود، (بنابراین نمازگزار سعی در اصلاح رفتار خود در خانواده دارد).

۷. کسی که مانع زکات است، نمازش مورد قبول واقع نمی‌شود.

۸. عدم توجه در حالت وضو و ناقص بودن رکوع و سجود و بدون بهره قلبی از خشوع.

۹. عدم توجه به حق الناس.

(بنابراین نمازگزار، تنها بفکر خود و راز و نیاز خویش نبوده؛ بلکه همواره سعی در توجه به حقوق دیگران نیز دارد).

۱۰. عدم پذیرش ولایت اهل بیت و برائت از دشمنانشان.

(که همان کم‌رنگ شدن «تولی» و «تبری» است که از ارکان فکری و عملی مسلمان می‌باشد).

۱۱. عدم توجه به نیازمندی‌های دیگران.

(که تأثیر منفی در قبولی نماز و بهره‌مندی از فیوضات آن دارد).

۱۲. بی‌تقوایی (میزان الحکمه : ۵).

۱۳. برداشته شدن برکت و توفیق از عمرش که نتواند از آن بهره کافی و سودمندی بگیرد.

۱۴. عدم برکت در کسب و کار.

۱۵. زایل شدن آثار نیکوکاران از چهره.

۱۶. دلسردی در کارها و عبادت‌ها.

۱۷. عدم استجاب دعاها.

۱۸. مرگ خفت بار.

نتیجه‌گیری

- فرهنگ خدانشناسی و ایجاد فرهنگ توحیدی (لا اله الا الله)،
- فرهنگ آینده‌نگری و فرجام‌اندیشی (مالک یوم الدین)،
- فرهنگ تبعیت از الگوها و رهبران الهی (صراط الذین انعمت علیهم)،
- فرهنگ دوست و دشمن‌شناسی (غیرالمغضوب علیهم)،
- فرهنگ بیزاری از گمراهان (ولا الضالین)،
- ایجاد فرهنگ هم‌نوع دوستی (در سوره حمد ضمایر به شکل جمع است)،
- معطر شدن جامعه به فرهنگ یاد خدا و عطر معنویت (بسم الله الرحمن الرحیم)،
- توجه به فرهنگ پاک، بهداشت عمومی، نظافت فردی، و دوری از پلیدی‌ها و زشتی‌ها (غسل و وضو)،
- جاری کردن روحیه عشق و شادی به مردم (دعای هنگام دیدن آب جهت وضو)،
- «همین آبی که پیش روی شماست، به تمام آبهای جهان متصل است. آبی که شما به آن نگاه می‌کنید و پیام عشق و قدردانی می‌فرستید به روح و روان مردم سراسر می‌رساند» (پیام‌های نهفته در آب: ص ۱۳۹)،
- تحکیم فرهنگ هدایت‌خواهی (اهدنا الصراط المستقیم)،
- ترویج فرهنگ خدانشناسی و فرهنگ توحیدی (شهادت اذان و اقامه)،
- اعلان فرهنگ پیروی از رهبران الهی (شهادت بر رسالت پیامبر (ص))،
- اقرار به وجود برنامه آسمانی و فرهنگ زندگی (شهادت بر رسالت پیامبر (ص))،
- اعتراف به عظمت و قدرت الهی و ایجاد فرهنگ غفلت‌زدایی (الله اکبر)،
- القای فرهنگ کمال‌گرایی و زیبایی‌طلبی و نیکی خواهی (الحمد لله)،
- تداوم فرهنگ حق‌شناسی و سپاسگزاری (الحمد لله)،
- اقرار به ربوبیت الهی و ثمردهی عمل به دستورات خالق هستی (رب)،
- اقرار به محدود بودن دنیا و رهایی از فرهنگ تنگ‌نظری‌ها و کوتاه‌بینی‌ها (العالمین)،
- کمک به فرهنگ همگرایی و حس مسئولیت در مقابل آفرینش (رب العالمین)،
- اعتقاد به جریان رحمت و عطوفت الهی و به بارنشستن فرهنگ امیدواری (الرحمن الرحیم)،
- ترویج فرهنگ اعتماد و توکل به خدا (ایاک نستعین)،
- نفی غیر خدا و ترویج فرهنگ عبودیت و بندگی خدا (ایاک نعبد)،
- ایجاد ذهنیت و فرهنگ حاکمیت خدا در جامعه (رب و مالک)،
- کمک به فرهنگ نظم و انضباط‌پذیری (اوقات نماز)،
- ایجاد فرهنگ پویایی و تحرک و پرهیز از بطالت و تنبلی (سحرخیزی)،
- ترویج فرهنگ قدردانی از راهنمایان پاک بشری (اللهم صل علی محمد و آل محمد)،
- ایجاد روحیه قبول حق و دوری از خود پسندی‌ها (رکوع)،
- طرد نخوت و غرور و خود خواهی (سجده)،
- تقویت فرهنگ همگرایی و همدلی و همراهی (نماز جماعت)،
- بسط فضای مهر و عطوفت و برادری (مصافحه بعد از نماز)،
- آشنایی بیشتر با مشکلات و مسائل و نیازهای افراد جامعه (حضور در مسجد)،
- تسهیل نگاه به آینده و افزایش امید به زندگی (قنوت)،
- افزایش بردباری و تعمیق باورهای دینی (تعقیبات).

منابع

- قرآن کریم، (۱۳۷۱). ترجمه: سید جلال الدین مجتوبی، حکمت، تهران.
- قرآن کریم، (۱۳۸۲). ترجمه: دکتر محمد صادقی، کلیدر، تهران.
- المعجم المفهرس لا لفاظ القرآن الکریم، محمد فؤاد عبدالباقی، (۱۳۶۴). اسماعیلیان، تهران.
- نهج البلاغه، (۱۳۸۱). ترجمه: محمد دشتی: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، قم.
- آگاه، سیاوش، (۱۳۶۴). راهنمای همگان برای درمان طبیعی (اثر هاری بنجامین)، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- ابراهیمی، شهناز، (۱۳۸۵). نماز و بهداشت روحی و روانی، نیایش ۲۵، ص ۲۳۰.
- ابطحی، (۱۳۸۰). نماز و شخصیت، نماز و دانشگاه، ۲ (مجموعه آثار یازدهمین اجلاس سراسری نماز)، ص ۱۱۶.
- ابوالقاسمی، محمد جواد، (۱۳۸۴). به سوی توسعه فرهنگ دینی در جامعه ایران،

- عرش پژوه، تهران.
- احمدی، علی محمد و نجفعلی شهبازی. (۱۳۸۷). فرهنگ کار با تأکید بر فرهنگ سازمانی «مهندسی فرهنگی»، ص ۲۰-۱۹، (مرداد و شهریور)، صص ۳۶-۳۷.
- اسدی، علی. (۱۳۸۲). قرآن و توسعه فرهنگی (مجموعه مقالات)، ج ۱، فرهنگ مشرق زمین، تهران.
- افشاری نادری. (۱۳۸۶). جهانی شدن و نیاز به مهندسی فرهنگ، ماهنامه «مهندسی فرهنگی»، ۱۱-۱۰ (تیر و مرداد)، ص ۷۴.
- امین جعفری، بتول و زهرا یزدان دوست. (۱۳۸۵). بررسی رابطه بین نماز و بحران هویت، نیایش، ۲۵، ص ۱۲۴-۱۲۴.
- باوند، نعمت الله. (۱۳۷۹). نقش نماز در هویت‌یابی انسان مسلمان، نیایش، ۳ (پاییز)، ص ۹۳.
- باهر، حسین. (۱۳۸۱). تدبری موضوعی درباره ذکر، نیایش ۱۰-۱۱، تابستان و پاییز، ص ۱۶۶.
- بemat، نجم‌الدین. (۱۳۸۴). شهر اسلامی و مسجد، دبیرخانه ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، ص ۱۲۱.
- پارسانیا، حمید. (۱۳۸۳). هستی و هیوط، دفتر نشر معارف، قم.
- پناهی، علی احمد. (۱۳۸۴). آرامش در پرتو نیایش، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم.
- پور فاطمی، علی و همکاران. (۱۳۸۵). بررسی نظرات کارکنان و دانشجویان برای استقبال بیشتر از نماز جماعت، همایش ملی نماز و سلامت، ص ۷۰.
- تاجدینی، علی. (۱۳۸۴). مقدمه، مساجد در تمدن اسلامی، دبیرخانه ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، ص ۱۰.
- تویسرکانی، محمدتقی. (۱۳۶۲). فرهنگ جعفری، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- جعفری سهامیه، محمدحسن. (۱۳۸۵). مهندسی اطلاع‌رسانی، «مهندسی فرهنگ»، ۶-۷، (بهار و اسفند)، ص ۲۶.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۶۱). نیایش حسین (ع) در بیابان عرفات با خدایش، ولی عصر (عج)، تهران.
- حاج‌باقری، محسن و غفت امین‌الرعایایی یمینی. (۱۳۸۵). ارتباط نماز با ابعاد هشتگانه سلامت در سالمندان، همایش ملی نماز و سلامت، ص ۵۴.
- حسابداری، محمد. (۱۳۶۴). نجات از بیماری‌ها، رسا، قم.
- حسین‌پور، نفیسه. (۱۳۸۷). آثار نماز و مسجد در بهداشت روان، مجموعه مقالات هفدهمین اجلاس سراسری نماز، ص ۲۷۷.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۲). از ژرفای نماز، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- حسینی، سید ابوالقاسم. (۱۳۶۴). بررسی مقدماتی اصول روان‌شناسی اسلامی، ج ۱، آستان قدس رضوی، مشهد.
- حکیم، سیدمحمد باقر. (۱۳۸۴). جامعه انسانی در قرآن کریم، قرآن و توسعه فرهنگی (۲)، ص ۱۸۸، (۱۳۸۵)، چهارمین نشست علمی مهندسی و فرهنگی کشور «دو هفته‌نامه مهندسی فرهنگی»، ۲ آذر ماه، ص ۲۲.
- دلمی، حسینی. (۱۳۷۷). نکته‌های نورانی، ستاد اقامه نماز حوزه نمایندگی ولی فقیه در سیح ادارات، تهران.
- راز نهان. (۱۳۸۶). مهندسی فرهنگی در عصر جهانی شدن «مهندسی فرهنگی»، ۱۰-۱۱ (تیر و مرداد)، ص ۸۴.
- رسولی‌نژاد، سیداصغر و همکاران. (۱۳۸۵). بررسی ارتباط بین التزامی علمی به فرایض دین و سلامت جسمی، همایش ملی نماز و سلامت، ص ۱۱۱.
- رضائزاد، جواد و جواد مؤمنی. (۱۳۸۵). آموزه‌های سازمانی و تشکیلاتی نماز و تأثی آن در اداره جامعه، همایش نماز و سلامت، ص ۱۲۶-۱۱۵.
- رضوان طلب، محمدرضا. (۱۳۷۵). پرستش آگاهانه، ستاد اقامه نماز، تهران.
- رهایی، محمدجواد. (۱۳۸۵). نمازپرداز روح، نیایش، ۲۵، ص ۲۰۳.
- زکی دوغان، سیدمحمد. (۱۳۸۵). تأثیر نماز بر شخصیت جوان، نیایش، ۲۵، ص ۱۱.
- زلفی گل، محمدعلی و همکاران. (۱۳۸۷). نوآوری فرهنگی و فرهنگ نوآوری، «ماهنامه مهندسی فرهنگی»، ۲۰-۱۹، ص ۴۹، (مرداد و شهریور).
- زمانی، شهریار. (۱۳۸۴). ماجرای معنویت در دوران جدید، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- ساحتی مهر، عظیم. (۱۳۷۹). نظریه مولد و دو قطبی بودن نماز، نیایش ۴، ص ۳۴.
- سعیدی، رحمان. (۱۳۸۷). جهانی شدن و مهندسی فرهنگی فصلنامه «دانشگاه اسلامی»، ۳۷، ص ۱۲۶.
- شجاعی، محمد. (۱۳۶۸). مقالات ج ۲، سروش، تهران.
- شرفی، محمدرضا و محمدرشید طاهرپور. (۱۳۸۷). نقش نهاد آموزشی در تربیت شهروندی «مهندسی فرهنگی»، ۱۶-۱۵، (فروردین و اردیبهشت)، صص ۵۴-۵۳-۵۲.
- شریعتی، صدرالدین. (۱۳۸۵). وحدت فرماندهی در امور فرهنگی، «ماهنامه مهندسی فرهنگی»، ۲ آبان، ص ۱۶.
- صادقزاده، علیرضا و مهرداد احمدی. (۱۳۸۷). اکتساب پنهان، «مهندسی فرهنگی»، ۲۰-۱۹ (مرداد و شهریور)، ص ۹.
- صادقی‌نسب، حسن. (۱۳۸۵). نماز و سلامت اجتماعی از دیدگاه روایات، همایش ملی نماز و سلامت، صص ۲۳-۲۲.
- صبوری اردوبادی، احمد. (۱۳۶۶). آیین بهزیستی اسلام، ج ۱، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- طالبان، محمدرضا. (۱۳۷۹). بررسی تجربی نقش نماز در تقلیل بزهکاری، نیایش ۳، (پاییز)، ص ۱۳۳.
- طالقانی، سیدمحمد. (۱۳۵۸). پرتوی از قرآن، ج ۳، شرکت سهامی انتشار، تهران.
- طاهری، محمدعلی. (۱۳۸۷). انسان از منظری دیگر، نداء، تهران.
- طباطبائی، علامه محمدحسینی. (۱۳۶۳). المیزان (مترجم)، محمدی، تهران.
- عابدینی. (۱۳۸۷). نقش نماز در آراستگی به فضایل اخلاقی، لوح فشرده، ستاد اقامه نماز، ص ۳.
- عاملی، سیدرضا. (۱۳۸۶). مهمترین چالش مهندسی فرهنگی، «ماهنامه مهندسی فرهنگ»، (تیر و مرداد)، ص ۲۳-۲۲.
- عباسی، رضا. (۱۳۸۴). مؤلفه‌های توسعه فرهنگی از دیدگاه قرآن، قرآن و توسعه فرهنگی (۱)، ص ۲۶۳.
- عزیزی، عباس. (۱۳۷۸). جامع آیات و احادیث موضوعی نماز، ج ۲، نبوغ، قم.
- عزیزی، عباس. (۱۳۸۳). ترجمه مصباح الشریعه، صلاه، قم.
- غفاری، مهدی. (۱۳۸۲). آموزش قرآن، علل استمرار و تجدید هویت فرهنگی «قرآن و توسعه فرهنگی (مجموعه مقالات)»، ج ۱، فرهنگ مشرق زمین، تهران.
- غفاری، مهدی. (۱۳۸۴). آموزش قرآن عامل استمرار و تجدید هویت فرهنگی، قرآن و توسعه فرهنگی (۱)، ص ۸۱.
- فدائی، غلامرضا و همکاران. (۱۳۸۷). بررسی حجاب بر عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر دانشگاه تهران، «مهندسی فرهنگی»، ۲۰-۱۹، (مرداد

- و شهرپور، ص ۹.
- قاسمی، محمدعلی. (۱۳۸۴). انحطاط فرهنگی از منظر قرآن، قرآن و توسعه فرهنگی (۱)، ص ۲۱.
- کی‌نژاد، محمدعلی. (۱۳۸۵). رصد فرهنگی «مهندسی فرهنگی»، ۳ (آذر ماه)، ص ۷.
- گلی‌زاده، غلامرضا. (۱۳۸۴). نقش مسجد در شکل‌گیری فضاهای شهری و مناسبات فرهنگی، ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، ص ۲۷۵.
- مردانی، صدیقه. (۱۳۸۵). بررسی رابطه بین گرایش به نماز و سلامت عمومی، همایش ملی نماز و سلامت، ص ۱۵۶.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۲). آشنایی با قرآن، ج ۷، صدرا، تهران.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۶۳). تفسیر نمونه، ج ۱۶، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- منشی‌زاده نایینی، مسعود. (۱۳۸۷). مدیریت مسجد دانشگاه، کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، هفدهمین اجلاس سراسری نماز، ج ۱، ص ۲۹۶.
- موسوی، محمد. (۱۳۸۷). نماز و فرهنگ‌سازی، ماهنامه فرهنگ جمعه، ۷۱، ص ۵۸.
- مولانا، حمید. (۱۳۸۵). دین و اسلام نقطه اول مهندسی فرهنگ، «ماهنامه مهندسی فرهنگی»، ۲ آبان، ص ۱۶.
- میشل موری. (۱۳۸۵). درمان طبیعی، ترجمه: دکتر عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- فرهنگ اسلامی، تهران.
- ناطقی، محمدتقی. (۱۳۸۷). نماز جمعه و فرهنگی عمومی، ماهنامه فرهنگ جمعه، ۷۱، ص ۴۸.
- ناظمی. (۱۳۸۵). مهندسی فرهنگ، «دو هفته نامه مهندسی فرهنگی»، ۲ (آبان)، ص ۱۶.
- نجفی، گودرز. (۱۳۸۰). راز نیایش، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، تهران.
- نیک‌نژادی، فرزانه. (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت با نماز، نماز و دانشگاه ج ۲، ستاد اقامه نماز، ص ۳۳۴.
- وحدت‌پناه، علیرضا. (۱۳۷۹). نماز و جامعه‌شناسی، ستاد اقامه نماز، تهران.
- یعقوبی، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). روحانیت و تحول فرهنگی، ماهنامه فرهنگ جمعه، ۷۱، ص ۲۳.
- www.parsiteb.com (88/3/26)
- www.irandubs.org(88/4/12)
- yar.parsiblog.comwww.harime(88/5/20)
- parsiteb. Com(88/5/14)
- pasokhgo.ir(88/5/14)

